

обумовлює розуміти релігію одним з головних чинників духовного і національно-культурного відродження нації, а відтак і процесу державотворення. Однак розуміння ідеї національно-культурного відродження отримує в суспільстві різні оцінки.

Важливо усвідомлювати, що український ренесанс передбачає перш за все ренесанс духовний. І в цьому відношенні проблема відродження християнських моральних чеснот мусить складати справу першочергову. У противагу цьому, якщо розуміти відродження нації лише в суто матеріальному, так би мовити, матеріалістичному спектрі (як то розбудова економіки, впровадження новітніх технологій, прагнення поліпшити матеріальне становище громадян) нічого доброго врешті-решт не принесе. Власне, все це вже відбувалося у недалекому минулому, а результат – виховання і звеличення людиноподібного бездуховного монстра, якщо дозволите, матеріального вампіра, людини без совісті й честі, без моралі, без серця.

Те, на що відчуває брак українське суспільство зараз, то це - відсутність сталих смислових і моральних дороговказів. Адже за часи Радянської влади, а ще задовго до неї Російського царату, було здійснено все можливе, щоб знищити Україну як народ, як державу і як культуру. Здійснювався свідомий відрив від національного коріння, від національного культурного стрижня. Все, на що здатна була російсько-імперська та більшовицька політика щодо України було зроблене - частково було знівечено нашу мову, культуру, традиційну релігійність, звичаї, відкинута елементарні норми моралі, тієї моралі, яку впродовж століть репрезентувала саме Церква - Українська Церква.

Тому кризу, в якій перебуває сучасне українське суспільство, справедливо визначити передусім як кризу самої людини. Боляче, але ми стоїмо зараз на руїнах власної культури і духовності, відродження яких мусить становити зараз *найголовнішу* дієву складову національного самоусвідомлення. Девізом і водночас дією нашого національного ренесансу мусить бути приведення народу (кожного його представника) до розуміння своєї культурної, духовної та історичної значимості, як того підмурка, на якому і тільки на якому спроможна встояти в світовому вимірі українська нація. І в цьому контексті неабияким «фривним колом» для суспільства може стати повернення українців до загальних основ їх рідного традиційного християнства.

*Л.Филипович**

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ І УКРАЇНА

В сучасних умовах глобалізованого і плюрального світу необхідність міжрелігійного міжнародного діалогу надзвичайно актуалізована. Цей діалог - новий за метою, формами, учасниками і очікуваними результатами - тільки починається, й успіхи у нього поки що незначні. Але бажання в спілкуванні віруючих різних релігій, яке існувало раніше як природна, часто неусвідомлена данність, переростає у масове і глибоке розуміння єдиноможливості збереження своїх духовних традицій тільки шляхом їх діалогу. Безальтернативність діалогу, сповідування їх суб'єктами спільних цінностей, одною із яких постає релігійна свобода, створюють можливість для реального мирного співіснування різних релігій і культур.

1) Історія

Історія міжрелігійного діалогу наповнена різноманітними сторінками взаємин віруючих різних віросповідань: від глухого мовчазного непомічання, ворожого протистояння до дуже рідких випадків підтримки та порозуміння. На пам'ять приходять

* Завідувач відділу Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н.

конкретні приклади, зокрема відомий факт зусиль римської влади щодо зняття напруги між християнами і нехристиянами в IV столітті. Саме Міланський едикт 313 року, визнавши права християн на сповідання своєї віри в Бога, створив своєрідний правовий прецедент для міжрелігійного діалогу. Але останній можливий в багаторелігійній країні. Відомо, що більшість середньовічних європейських держав поставали як моноконфесійні країни, в яких не передбачається ніяких міжрелігійних дискусій. Вони актуалізуються і стають реальністю з поділом вже існуючої або появою нової релігії. Спілкування між релігіями існувало завжди, тільки раніше, коли були більш менш визначені кордони релігій, міграція населення, а отже і релігійних традицій, воно не знало такої інтенсивності. Це спілкування носило природний характер і виникало в силу природної необхідності. В середньовіччі релігії спілкувалися між собою не завжди мирно, особливо в епоху релігійних воєн. До XIX ст. потреба у міжрелігійному діалозі не усвідомлювалася як умова для збереження людської культури від кризи і знищення.

Тільки з індустріалізацією суспільства, його глобалізацією постала необхідність не лише усвідомити, а й практично реалізувати діалогічний формат спілкування віруючих різних релігій. Першими до такого усвідомлення підійшли країни, де релігійне багатоманіття лежало в основі формування цих держав. Це або новотвори, що виникають за імміграційним принципом, або імперії, які прагнули утримати стабільність величезних за площею і різношерстих в етносоціальному плані країн, хоча толерантність і спрямованість на діалог останніх були обмеженими і часто політично спрямованими.

Але необхідність спілкування між релігіями - безпосереднє чи опосередковане - існувала завжди. Це - важлива умова будь-якого релігієгенезу, оскільки розвиток старої або поява якоїсь нової релігії, як правило, є наслідком взаємодії, зіткнення, знайомства, обміну різноманітних догматичних, богословських, культових систем. Відомо, що, християнство, виникає в лоні іудаїзму, але при цьому зазнає впливу й деяких інших релігійних традицій, що сикхізм є синтезом індуїзму та ісламу. Але зрозуміло, що всі ці впливи і синтези можливі внаслідок спілкування реальних носіїв певних релігійних поглядів, особливо в ті далекі часи, коли знання про якусь релігію передавалися в усній формі, у формі розповіді і слухання.

Але до XX ст. цей діалог не був рівноправним. Довгий час існував той, хто домінував, хто визначав, нав'язував, що диктувалося статусом тої чи іншої релігії в суспільстві. Діалог для домінуючої церкви не потрібен. В ньому зацікавлені представники не домінуючих церков, які хотіли б, щоб їх почули. Але це не зовсім так. Це для домінуючої церкви, але яка боїться і не впевнена в своїх вірних, бачачи загрозу в діалозі для своїх вірних, яких можуть перенавернути.

Міжрелігійний діалог останнього сторіччя відрізняється від раніше відомих в історії форм спілкування релігій принципово. Віруючих не втягуються у нього зовнішніми обставинами. Останні, без сумніву, визначають напрямки цих діалогів, але віруючі самі свідомо йдуть на організацію таких діалогів, оскільки розуміють їх необхідність. Інша відмінність цього діалогу від "класичного" полягає в тому, що метою його учасників є не стільки навертання іновірців у свою віру, скільки власна адаптація до інорелігійної свідомості.¹

Сучасний міжрелігійний діалог, його початок обґрунтовано зв'язують з організованим у 1893 р. *Всесвітнім парламентом релігій* у Чикаго, серед учасників якого були ліберальні християни, східні місіонери, зокрема від дзен-буддизму Шаке Соен і від веданти Свами Вівекананда. Саме останній запропонував нову платформу діалогу: усі релігії однаково ціннісні на шляху до Реального. Не всі однаково позитивно відреагували на таку тезу, оскільки висновок, що виходив із східної ідеї ототожнення "я" з Абсолютом, звільняє індивіда від почуття залежності від надприродних сил і від поняття гріха. Але насіння нової, "діалогічної" свідомості були посіяні, і вже кілька років по тому в Америці були створені перші ведантийські, а пізніше дзен-буддистське товариства.

¹ Шохін В. Диалог религий: идеология и практика // Альфа и омега. – 1999. - №1 (12).

На початку століття в ідеології багатьох церков поширювалися універсалістські ідеї спільності всіх релігій, першопочатків релігійної віри всіх людей тощо. Це зародило думки про можливість об'єднати всі релігії, для чого необхідно спільно працювати їхнім представникам “заради морального піднесення світу”. Серед активних пропагандистів “універсальних елементів” у всіх релігіях була *Міжнародна рада унітаріанських мислителів і діячів*. У 1921 р. відомий теолог Р.Отто організував *Релігійний союз людства* з метою пом'якшення напруженості в міжнародних відносинах за допомогою зближення віруючих різних релігій. Більш довговічною виявилася, однак, заснована у 1928 р. *Міжнародна місіонерська рада християн та індуїстів*. Її ідеологія була викладена в двох “маніфестах” - “Переосмислюючи місії” У.Хокінга (1932) і “Захід і Схід у релігії” найвідомішого політичного діяча і неоіндуїста С.Радхакрішнана (1933). Платформа для діалогу практично не відрізнялася від запропонованої Вівеканандою, але деякі нові акценти все-таки були розставлені: порівняльне вивчення релігій демонструє неспроможність їхніх претензій на винятковість, але за всіма ними, як за “емпіричними формами”, ховається “та ж інтенція, те ж прагнення, та ж віра”.

Паралельно в 1930-і роки почала працювати “оксфордська група”, що позначила себе “Моральним переозброєнням людства”. Групі вдалося залучити до себе поряд із християнами представників нехристиянських релігій. Однак її досягнення були скромними в порівнянні зі згаданою Місіонерською радою, що сформулювала у Мадрасі (1938) загальний *modus vivendi* як середину між двома крайностями: “теологічним імперіалізмом”, що припускає одиничність щирого Одкровення, і синкретизмом, що допускає відсутність реальних розходжень між багатьма “одкровеннями”.

Успіх діалогу релігій у післявоєнну епоху релігієзнавці вбачають у єдності декількох факторів: розширення контактів між християнами і не-християнами, криза світової колоніальної системи (що спричинювала і обумовлювала нерівноправність і в міжрелігійних відносинах), відродження східних релігій, а також “внутрішні процеси” у християнстві, насамперед у вигляді широкого відкидання (глибинного чи, принаймні, декларативного) “авторитарної підстави релігії” у будь-якому його виді. Ф.Хейлер (богослов з Марбурга), учасник міжнародної релігійної конференції 1958 р. у Токіо, висловив надію на те, що “наступить нова ера в історії людства, коли релігії прийдуть до справжньої толерантності і співробітництва заради людства. Готувати шляхи цієї віри – одна з кращих надій, зв'язаних з науковим вивченням релігії”. У 1960 р. ця мрія почала матеріалізуватися, коли з ініціативи “простої американки” Джудит Холлістер була заснована *міжнародна організація “Храм розуміння”*, підтримана одночасно Далай-ламою, Іваном XXIII, американським католиком Томасом Мертоном, Джавахарлалом Неру й Альбертом Швейцером. “Храм розуміння” став одним із засновників *Глобального форуму духовних і парламентських лідерів за виживання людства* і згодом організував *Північноамериканську міжнародну асоціацію*, що об'єднала 125 міжрелігійних груп США і Канади, а також вдалася до проведення конференцій “міжрелігійних мереж” у Латинській Америці та на Близькому Сході.

Починаючи з 1960-х років саме слово “діалог” у зв'язку з міжрелігійними відносинами входить у моду серед ліберального крила католиків і протестантів, а також серед християн третього світу. Правда, консервативні релігійні кола цей термін не прийняли, оскільки в ньому релігії нібито зрівнюються, принаймні, недостатньо есплікуються пріоритети християнства. Однак у суперечках із приводу даного терміна істотна перевага лібералам над консерваторами була забезпечена документами II Ватиканського собору (1962–1965), у яких термін одержав однозначну легітимізацію. В ряді офіційних текстів вказувалося, що церква застерігає “своїх чад <...> через діалог і співробітництво з послідовниками інших релігій” визнавати і зберігати духовні й моральні цінності інерелігійних культур, а також – що християни “можуть пізнати за допомогою

щирого і терплячого діалогу, які скарби милостивий Бог розподілив серед народів землі”.¹

Роль II Ватиканського Собору католицької церкви для заохочення до розвитку міжрелігійного діалогу важко переоцінити. Був навіть створений спеціальний Секретаріат з нехристиянських релігій, який згодом змінив свою назву на Раду з питань міжрелігійного діалогу. Світ побачила Декларація про ставлення католицької церкви до нехристиянських релігій – *Nostra Aetate* (1965), де визначалися основні принципи діалогу². Активно діючи, Папська Рада з питань міжрелігійного діалогу вперше почала практикувати привітання із релігійними святами представників інших релігій, організація різноманітних конференцій, зустрічей. В наступному на основі двох фундаментальних документів РКЦ “Про ставлення Церкви до послідовників інших релігій. Діалог і місія” (1984) та “Діалог і проголошення” (1991) сформувався навіть вчення Церкви про діалог – хто, з ким і як може вести діалог.³

Починаючи з 1970 р. у діалог релігій активно включається *Всесвітня Рада Церков* під головуванням доктора Юджина Блейка. Цього року він проводить конференцію в Лівані за участю представників християнства, ісламу, індуїзму і буддизму. Керівництво Ради звернулося до учасників конференції “Храму взаєморозуміння”. У звертанні глави всіх релігій закликалися до об’єднання. Центральний комітет Ради на засіданні в Аддис-Абебі в січні 1971 р. запропонував конкретизувати міжрелігійний діалог у вигляді організації двосторонніх дискусій з конкретних питань. У 1972 р. у рамках цього проекту відбулася зустріч 40 представників християн і мусульман.

Участь православних представників у діалозі релігій скромніша, ніж інших основних християнських конфесій, але вона також здійснюється – у рамках Всесвітньої Ради Церков і у вигляді окремих двосторонніх контактів. Так, митрополит Гір Ліванських (Православної Церкви в Антіохії) Георгій Ходр на згаданому засіданні в Аддис-Абебі закликав християн збагатити себе спадщиною універсального релігійного досвіду і запропонував своє обґрунтування діалогу у вигляді припущення, що “те, що сприймається як світло, коли благодать сходить на браміна, буддиста і мусульманина, що читають свої священні писання – це і є Христос”. Тим же роком датується членство в “Храмі розуміння” деяких грецьких ієрархів. У 1972 р. відбулася і перша двостороння зустріч: представники Грецького єпископату Північної і Південної Америки в ході двотижневих консультацій вели діалог з іудеями з приводу можливо більш “сучасного” прочитання православних літургійних текстів.

60-і – 70-і роки м.ст. були розглянуті настільки докладно тому, що вони були “формаційною епохою” міжрелігійного діалогу. Саме тоді були прокреслені й основні його форми (спільні конференції представників основних світових релігій і двосторонні “консультації” окремих учасників “форуму релігій”) і основні рушійні сили у вигляді Всесвітньої Ради Церков, католицького аджорнаменто і внеконфесійних організацій типу “Храму розуміння” з його “проектами створення всесвітнього співтовариства релігій”.

До початку 90-х років активність в сфері міжрелігійного діалогу помітно знизилася, що пояснюється багатьма причинами. Той етап був практично лише розкриттям і розвитком цілком вже сформованих тенденцій. Можна відзначити тому лише два моменти еволюції цього вже сформованого релігійного руху. У діалозі релігій розрізняються зустрічі релігій, що вважаються світовими (християнства, іудаїзму, ісламу, індуїзму і буддизму), і трьох перших – релігій монотеїстичних. Так, у 1989 р. з’явилася книга “Три віри – один Бог. Іудейсько-християнсько-мусульманська зустріч”, що відтворює матеріали “тріалога”, організованого одним з “монополістів” сучасного релігієзнавства Джоном Хіком (Клермонт, Каліфорнія), автором і видавцем більш трьох десятків книг із проблем релігії і “спонсором” цілих видавничих серій. У ході “тріалога” представники трьох

¹ *Nostra Aetate*. Див.: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat_ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html

² Там само.

³ Щербініна Ю. Міжрелігійний діалог як діалог спасіння // АРКА. – 2003. - № 18.

релігій виступали співдоповідачами з проблем розуміння Бога, людини і світу, тому він цілком вдало імітував академічні суперечки, а його матеріали могли цілком задовольнити самого елітарного читача.

На більш езотеричному рівні діалог релігій трансформується в цілу “релігію діалогу”, у якій міфу про єдиного Бога різних релігій відповідає свій “екуменічний” ритуал, що виражається в тому, що учасники цих “діалогічних містерій” одночасно моляться на своїх мовах своїм богам. У 1986 р. уже на першій зустрічі релігій за мир в усьому світі в Ассізі, організованій Ватиканом, різним релігіям надавалися католицькі храми. В одному з них на престолі був піднятий статуя Будди. “Літургічна” частина в цьому новому культі впливає, як правило, з “теологічної” – дебатами на предмет взаєморозуміння або, іншими словами, діалогом із приводу самого діалогу.

Початок 90-х років збігся із глобальними зрушеннями в світі, а особливо політичного значення, коли змінилася геополітична карта світу, коли в орбіту міжрелігійного діалогу попали нові релігії, нові країни, нові народи. Тому діалог про діалог втратив свою актуальність. І перед міжнародними, і міжрелігійними організаціями, перед окремими релігіями та церквами постала проблема переорієнтації своєї діяльності, своїх пріоритетів. Стало зрозуміло, що діалог про Бога, так званий діалог теологічного обміну, коли спеціалісти поглиблюють розуміння релігійного спадку та духовних цінностей інших традицій, не є ефективним. Його не треба переривати, але не він має визначати успіх взаєморозуміння між релігіями. На перше місце висувуються інші форми діалогу, а саме: діалог життя, діалог дій і діалог релігійного досвіду.

2) Сучасний стан

В наш час ситуація в сфері міжрелігійного діалогу кардинально змінюється. Епоха постмодернізму вирівнює всі релігії в їх правах бути представленими в тій чи іншій країні. І хоча, безумовно, ми маємо так звані ісламські країни чи католицькі, буддистські чи протестантські, але тенденція до рівного ставлення суспільства до віруючих різних релігійних преференцій поширюється, утверджується, стає нормою в релігійному полі. Діалог має бути природним, виходити із конкретних реалій. Тому, незважаючи на глобалізованість діалогу взагалі, він чітко регіоналізований. Так, в Європі актуалізований більш гомогенний діалог - між християнськими гілками, в Азії – більш гетерогенний - між буддизмом, індуїзмом, християнством, ісламом і т.ін., що спричинено кількістю наявних там релігій.

Причини

В умовах можливого зіткнення (конфлікту) цивілізацій і для подолання страху перед таким конфліктом дуже важливо зняти напругу саме через діалог окремих культур і релігій. Проте нині питання ставиться ширше: не обмежуватися тільки релігіями, а з метою порозуміння включити всю культуру як цілісність духовних і матеріальних надбань людства. Метою такого широкого діалогу, що ґрунтується на основних моральних засадах, мала б стати побудова глобальної міжнародної спільноти. Доба глобалізації висуває зовсім інші умови для такого діалогу. В ситуації, коли духовність тісно пов'язана із технологіями, завданням міжрелігійних, мирянських, світських організацій є служити Богові і будувати людяніший світ. Тобто міжрелігійний діалог має стати діалогом спасіння, бути не діалогом заради діалогу, а діалогом заради спасіння.

При цьому визнається марність всіх інших форм спілкування, окрім діалогу. Війни, політичні протистояння, економічні санкції довели безглуздість вирішення складних сучасних проблем іншими методами. Відтак діалог потрібний в найширшому значенні.

Особливості нинішнього етапу

Найбільш яскраво проявилися в проведеному влітку 2004 року в Барселоні (Іспанія) Четвертого Парламенту релігій світу, який зібрав біля восьми тисяч представників

різноманітних духовних і релігійних традицій. Участь або неучасть в Парламенті, проблеми, які обговорювалися на ньому, і конотації, які робилися в ході дискусії, форма, в якій відбувалося спілкування, настрої, які панували на Парламенті – все це засвідчило всю гаму ставлення до заходів подібного роду. Частина як Західного, так і Східного світів все таки розуміє важливість діалогу для толеризації і міжкультурного, в тому числі й міжрелігійного спілкування. Але, безумовно, ця частина не надто чисельна. Цікаво, що не тільки найбільш оптимістичні і впевнені в собі християнські церкви підтримали ідею комунікації віруючих різних релігій, але й мусульмани, які після подій 11 вересня асоціюються (часто абсолютно безпідставно) із творцями й реалізаторами плану розбрату між релігійними людьми, зокрема між самим мусульманами та християнами. Вони активно утверджували думку, що єдиною можливістю виживання людства в наш час є діалог, в якому обов'язково мають брати участь релігійні люди.

На їх думку, проблему міжрелігійного діалогу можна розглядати в різних її аспектах, інтерпретуючи її психологічно, політично, соціологічно, філософськи, геополітично, навіть економічно, з точки зору національної безпеки, фінансових інтересів тих чи інших груп і т.п. Хоча йдеться про релігії та їх спілкування, але реально релігія живе не тільки в своєму, вузько функціонально означеному просторі, вона виявляє себе в інших контекстах. І одним із найбільш зрозумілих, оскільки він є прагматично доцільним, є контекст соціальний. Війна між релігіями, якщо вона ведеться на рівні теоретичному, як атаки з боку різних богословських таборів, загрожує самим релігіям, силі і доказовості їхніх доктрин, дієвості моральних вимог, істинності пропонованого віруючим шляху спасіння. Але якщо з'ясування відносин між релігіями виноситься за межі віросповідності, спускається на буденний рівень її звичайних носіїв, які існують в рамках конкретних суспільств, то міжрелігійна конфліктність небезпечно зростає до рівня соціального напруження. Тому суспільство має бути кривно зацікавлене не в силовому розв'язанні міжконфесійного протистояння, а в пошуках форм мирного співіснування релігій, що забезпечить стабільність всьому соціуму. Останнє більшості учасників Парламенту релігій бачиться як діалог, який розгортається через віротерпимість, взаєморозуміння, навіть співпрацю і взаємодію в спільно означених сферах суспільного буття, як вселюдська цінність.

Але соціальна значимість міжрелігійного діалогу ще й досі не є очевидною для більшості країн світу. Спроби включення релігійних організацій до спільного обговорення актуальних проблем сучасності сприймаються багатьма як наївні забави диваків. Міжрелігійні рухи, як правило, не підтримуються державами, вони розглядаються як виключно громадські об'єднання. На відміну від політичних партій чи професійних асоціацій, молодіжних чи соціально орієнтованих товариств, міжрелігійні рухи на тлі сьогоднішніх економічних й соціально-політичних процесів виглядають занадто духовними, невизначеними, організаційно розмитими. Вони не стали структурним елементом соціуму, в якому народжені та функціонують.

Це пояснюється цілим рядом причин, не останнє місце серед яких займає незначна активність і повільне усвідомлення необхідності таких самоврядних структур самими віруючими, лідерами релігійних організацій. Все ще домінантною є думка про якісь сталі релігійні кордони, канонічні території, про пануючі релігії, яким не потрібне міжрелігійне спілкування. Відчуття того, що середовище, в якому вони живуть, є нібито винятково монорелігійним, притаманне багатьом народам, релігіям, державам. Навіть для таких історично релігійно гомогенних країн, як Франція, Англія, Іспанія та ін., присутність інорелігій (іслам, православ'я, буддизм тощо) постає певним викликом, на який традиційні культури не завжди знаходять адекватні відповіді.

В силу тотальної матеріалізації і прагматизації всіх форм життєдіяльності сучасної людини релігія поступово втрачає своє місце в індивідуальному й суспільному екзистенційному просторі. Тому не дивно, що й роль міжрелігійних об'єднань така незначна. Але прагнення ввести міжрелігійний діалог як один із способів соціальної

інтеграції, консолідації зусиль віруючих та їх об'єднань у наданні суспільству гуманного характеру, у поверненні духовних основ у відношення між людьми, народами, країнами знаходить підтримку в багатьох політичних, релігійних, державних і культурних лідерів. Деякі з них розглядають міжрелігійний діалог як єдиний ефективний спосіб розв'язання міжнародних проблем і конфліктів, інші – як тільки духовну основу для реального переговорного процесу з безлічі глобальних питань. Хтось вважає, що діалог релігій – це зайва ланка у міжнародній політиці, оскільки до голосу віруючих рідко прислуховуються ті, від кого залежить прийняття відповідальних рішень.

Але окремі, найбільш прозорливі політики та релігійні лідери усвідомлюють колосальну внутрішню потенцію міжрелігійного діалогу, оскільки світ, як би комусь не подобався цей процес і не хотілося його призупинити, внаслідок глобалізації останнього, рухається до полі-, навіть мультизації, до багатоманіття, різнобарв'я, гетерогенності. Єдина можливість бути почутим - це вислухати іншого, що можливо лише через діалог.

3) Форми і напрямки діалогу

Отже, міжрелігійний діалог триває вже давно, але протікає він нерівномірно, в різноманітних формах, з різною інтенсивністю, визначаючи відмінні цілі (від дуже конкретних до вічних і глобальних, скажімо, щодо почергового богослужіння в храмі до миротворення як загальнолюдської мети, від боротьби проти дискримінації, переслідувань, прозелітизму до спільного розв'язання міжрелігійних конфліктів, особливо якщо релігія є джерелом такого конфлікту або диференціє суспільство за релігійним принципом), запрошуючи різних учасників, які діалогізують в різних форматах – двосторонні, багатосторонні, лідери і звичайні люди, друзі й однодумці, опоненти і навіть вороги.

4) Суб'єкти: Церкви та організації

Серед суб'єктів діалогу виділяємо як світські, так і церковні структури. Світські структури є локальні і міжнародні. Підрахувати кількість локальних структур, що представляють різноманітні громадські організації, інтернетпроекти, наукові центри, навчальні заклади, видавництва тощо – неможливо. Міжнародне співтовариство солідарне щодо необхідності діалогу в рамках ООН, ЮНЕСКО, НАТО та ін. До речі, ці структури активно діють як самі по собі, так і підтримуючи ініціативи державних, церковних структур.

Окремою силою тут виступають церковні (релігійні) структури. На сьогодні практично кожна релігія, церква, деномінація має спеціальний орган, який відповідає за міжнародні міжрелігійні контакти своїх вірних. Окрема сила – це створені міжнародні міжрелігійні або міжденомінаційні об'єднання (Всесвітня рада церков, наприклад).

Діалог відбувається як на міжнародному, так і на локальних рівнях. Учасниками діалогу виступають основні релігії (християнство, іудаїзм, буддизм, іслам, індуїзм та ін.), що представлені своїми лідерами (патріархи, папи, лами, рабини, свамі) або їхніми повноважними заступниками. Найбільш ефективним можна вважати діалог між християнством і східними релігіями, між християнством та іудаїзмом, християнством і буддизмом. Зростає необхідність діалогу між християнами і мусульманами, мусульманами та іудеями.

Нова форма діалогу – створення міжрелігійних, міжконфесійних рад, товариств, асоціацій, рухів. Глобалізаційні процеси призвели до виникнення цілої міжнародної міжрелігійної сітки таких організацій. Найбільш впливовими є Рада Парламенту світових релігій (CPWR – Council for the Parliament of the World's Religions, USA), Міжнародна Асоціація за релігійну свободу (IARF - International Association for Religious Freedom, UK), Міжнародний міжрелігійний центр (IIC – International Interfaith Center, UK), Тисячолітній Світовий Самміт миру релігійних і духовних лідерів (MPS – The Millenium World Peace Summit of Religious and Spiritual Leaders, USA), Ініціатива об'єднаних релігій (URI – United

Religions Initiative), Світова конференція релігії і миру (World Conference on Religion and Peace), Світовий конгрес релігій (WCF – World Congress of Faith), Розвиток діалогу релігій світу (WFDD – World Faith Development Dialogue), Світова спілка міжрелігійних рад (WFIRC – World Fellowship of Inter-religious Councils) та інші.

Найбільш активними суб'єктами міжрелігійного діалогу є християни. Вони шукають взаєморозуміння не тільки всередині своєї релігії (внутрішньорелігійний або міжцерковний діалог), але й за межами своєї віросповідності (міжрелігійний), визначаючи основні напрямки своїх контактів. Серед найбільш впливових християнських організацій назовемо Папську Раду з питань міжрелігійного діалогу, про яку вже йшлося. Але до діалогу долучаються не тільки спеціально створені для організації діалогу церковні структури, але й інші, раніше не дотичні, мирянські об'єднання. Вони, як, наприклад, “Pax Romana”,¹ “відкриті на екуменічний, міжрелігійний діалог, а також на діалог зі світським гуманізмом”.²

Особливо активна в налагодженні міжрелігійного спілкування Римо-католицька церква. Щорічні зустрічі з Ассізі (Італія), зініційовані Папою Іваном Павлом II, збирають представників найпоширеніших релігій світу. За ініціативи протестантських церков і при підтримці православних патріархів створена Всесвітня Рада Церков, що відстоює екуменічні цінності.

Серед нових тенденцій, які з'явилися останнім часом в міжрелігійному спілкуванні, зазначимо прагнення до діалогу не тільки лідерів, а може і не стільки лідерів церков, скільки звичайних віруючих. Яскравий приклад – останній Парламент світових релігій, кількість його учасників, а особливо зацікавлення барселонців до небаченого до того в Європі Форуму культур, унікального за своїми цілями діалогу різних традицій, світоглядів, економічних і політичних систем, способів життя. Такого зібрання народів, мов, стилів, смаків Європа ще не бачила, хоча її культурна гомогенність давно вже стала історичним фактом. Іспанія, а зокрема Каталонія, на декілька місяців перетворилися на Вавилон, тимчасові мешканці якого, незважаючи на розділення за кольором шкіри, національністю, статтю, соціальним станом, мовою, релігією, прагнули до порозуміння. Здавалося, що всіх барселонців захопила ідея практичного втілення багатокультурності сучасного світу, перспективи побудови єдиної, гуманістичної за своєю суттю культури, яка не знає конфліктів і є мирним співіснуванням людей різних національностей, країн. Висунута на Форумі теза про необхідність формування культури миру отримала широку підтримку з боку політичних і духовних лідерів, бізнесових і державних структур. Сотні тисяч учасників Форуму, як іспанців, так і зарубіжних гостей, мали й матимуть змогу почути, побачити, поспілкуватися з іншими, показати і розповісти про себе, в результаті чого долається стіна непорозуміння, стереотипи чужого, ворожого, створюється атмосфера довіри, зацікавленості, відкритості.

На думку теоретиків міжрелігійного діалогу, останній прямо не спрямований на якісь спільні соціальні чи політичні акції, але сам цей діалог в результаті спілкування віруючих різних релігій може сприяти змінам в соціально-політичній сфері. Він має привести до солідаризації суспільства. Не дарма релігійна солідарність нині постає однією із актуальних відповідей на прояви насильства в релігійній сфері. Таке популярне останнім часом в об'єднаній Європі слово, як солідарність, яке використовувалося і зараз використовується в різних контекстах, має своє пряме значення. Коли ми говоримо про солідарність, то маємо на увазі певну спільність інтересів, однотайність, єдність думок і дій. Це - певний тип об'єднання і поєднання людей. В історії відомі різні типи (види) солідарності, серед яких є як позитивні, так і негативні форми. Політична солідарність проявляється й реалізується в політичних блоках, партіях. Економічна – в національних і

¹ Це міжнародна федерація товариств і організацій, що об'єднує католицьку інтелігенцію із усього світу. Вперше цю організацію скликали в Римі 1947 р., але її коріння лежать в міжнародному товаристві католицьких студентів (1921).

² http://www.arka.org.ua/newissue8/articles.php3?id_issue=82&id_heading=2

міжнародних синдикатах, фінансових структурах, транснаціональних компаніях. Соціальна солідарність живе в інтернаціональних робочих рухах, профспілках, об'єднаннях фінансистів світу (пен-клуби). Можна говорити про екологічну (рух зелених), сексуальну (феміністський рух), етнокультурну та іншу солідарність.

Солідарність – велика сила, якщо згадати зокрема такі її прояви, як антифашистських рух, антигітлерівська коаліція, чи ж навпаки – фашистська коаліція, дискримінаційні щодо інших рас, народів, соціальних верств населення інституції (ККК, антисемітизм тощо). Солідарність традиційних церков і сьогодні дозволяє дискримінувати нові релігійні течії та релігійні меншини. Але ця ж солідарність об'єднує зусилля дискримінованих в захисті прав меншин, свободи релігій, прав на альтернативну службу, права власності на землю тощо. Але є специфічний вид солідарності – релігійної. І якщо всі решта видів солідарності базується або своїм підґрунтям має натуральні, природні фінансові, соціальні, економічні речі, то релігійна солідарність базується на ідеї трансцендентного, надприродного.

5) Успіхи

Найбільш видимим успіхом міжрелігійного діалогу є проведення Парламенту релігій світу. Масштабність задуму і якість його реалізації вразили всіх, кому вдалося побувати на його останньому заході в Барселоні. Багатовимірність і навіть поліваріантність релігійних і духовних досвідів органічно вписались в концепцію цього свята, яка сконцентрована в самій назві, такій символічній і смислонаповненій - “Шляхи до миру: мудрість слухання та сила здійснювання”.

Мета Парламенту - спонукання до діалогу, взаємодії різних релігій, духовних традицій, визначення впливу релігії на основні інститути суспільства: владу, бізнесові структури, мас-медіа, мистецтво, науку, освіту, громадянське суспільство. Парламент 2004 був продовженням побудови міжрелігійного діалогу в світовому вимірі та пошуку шляхів до порозуміння та миру, який розпочався ще в ХІХ ст. Попередні парламенти 1893, 1993 і 1999 років збирали сотні духовних лідерів, науковців, теологів, представників світових релігій разом, щоб обдумати місце релігії і духовності в світі. Наслідком таких міжрелігійних діалогів стали випрацювання, обговорення й прийняття важливих документів, зокрема “До глобальної етики: початкова декларація”, “Звернення до провідних інституцій”, які перекладені більшістю мов і подані урядам, неурядовим інституціям, міжнародним організаціям для поширення універсальних принципів глобальної етики на всі сфери життя всіх народів.

Парламент-2004 очікував від учасників простих, але ґрунтовних дій, які б могли вплинути на глобальну кризу, що переживає людство. Особливу надію у вирішенні проблем Парламент покладав на міжрелігійну освіту, продуктивний діалог цивілізацій (зокрема, іслам і Захід в утвердженні справедливого і мирного світу), що призведе до практичного розв'язання конфліктів. У співпраці релігій і міжнародних інституцій, у взаєминах науки і релігії, науки і духовності учасники Парламенту побачили той потенціал релігій, який ще не використовується суспільством в достатній мірі. Окреме засідання було присвячене розгляду співвідношення релігії і прав людини. Враховуючи міжрелігійну напруженість в Близькосхідному регіоні, запропонована була для обговорення ідея “авраамістичного реоб'єднання”. Багато секцій презентували конфесійні погляди на ту чи іншу проблему. Окремі релігійні напрями підготували цілі сесії. Найбільш активними були католики, мусульмани, сікхи, індуїсти, джайни, буддисти, даоси, язичники, сінтоїсти. Православні організували лише одну секцію, присвячену східній іконі. Частина секцій носила чисто науковий характер, хоча дослідники релігій явно не домінували на цьому форумі.

Парламент дав можливість побачити, що в світовому релігійному просторі відбуваються суттєві зміни. Навіть одноманітна Європа стає більш релігійно гетерогенною, цікавиться Сходом. Європа стрімко знайомиться із нехристиянськими

релігіями, на фоні яких традиційне християнство постає як світоглядна меншина. Крім того, серед новітніх процесів в світовому релігійному розвитку слід назвати фемінізацію і гуруїзацію релігій. На форумі було багато жінок, і не просто в якості віруючих, а засновників, ідеологів тих чи інших рухів. Особливо фемінізованими є Схід (Індія, Японія, Китай) і США. Здивувала роль жінок-пророчиць, які масово проповідували під час офіційних і неофіційних презентацій своїх традицій. І друге – поява нових течій на чолі із сильним лідером, вчителем, майстром, харизматом, який спроможний на основі якоїсь відомої, а частіше - трансформованої традиції, сформулювати свою власну, забезпечивши певну кількість прихильників, які б виступили активними популяризаторами, проповідниками нової ідеї, нової філософії життя, нових методів духовного самовдосконалення. В такій множинній появі нових релігійних течій проявляється явна недовіра до історичних релігійних структур, в т.ч. церкви, священників, ієрархії. Людині, яка знаходиться в пошуку духовного змісту життя, яку не задовольняє пануюча в розвинутих країнах споживацька пересічність, відкрита до нових ідей, до нових можливостей, які може надати (а може й ні) нетрадиційне, алогічне, незвичне вчення. Зараз час не розуміння, не раціональних аргументів, а час вчування, гармонійного вживлення в середовище – фізичне, географічне, культурне, духовне. Якщо людині добре – це основна ознака істинності.

Парламент продемонстрував, що на зміну тоталітарній ієрархієзованій системі внутрішньоконфесійних відносин і зв'язків поступово приходить інший тип – рівноправних відносин між асоційованими суб'єктами релігійного життя. Налагоджуються зв'язки не стільки по вертикалі залежності (наприклад, парафіяльний священник (первинна) - благочинний (районний рівень) - єпископ (обласний) однієї церкви, а й по горизонталі – первинний (вторинний, вищий) рівень різних церков чи навіть конфесій. І це зрозуміло, сама об'єктивність життя вимушує священника православної церкви спілкуватися з парохом католицької громади, пресвітером протестантської спільноти, керівником мусульманського чи іудейського об'єднання.

Людство, як показав Парламент, дуже трепетно ставиться до будь-якого своєрідного, унікального випадку в духовній історії, прагне зберегти цю унікальність, оскільки саме з такої безлічі конкретних випадків і складається та мозаїчна багатоманітність світу, що надає смислу загальнолюдській цивілізації.

6) Проблеми

Існують проблеми в самому розумінні, що таке діалог. Якщо не домовитися, що мається на увазі під діалогом, то важко його й розпочинати. Є відмінності у трактуванні суті і змісту діалогу між релігійним, яке представлено двома його крилами – ліберальним і консервативним, та світським, яке теж не одноманітне – скептичне й оптимістичне.

Хтось в міжрелігійному діалозі вбачає загрозу усталеним духовним традиціям, а відтак і релігійності представників тих чи інших вчень, появу якогось синкретичного утворення, яке прийде на зміну існуючим релігіям, поглинувши всі відомі до нього. Хтось занадто романтично налаштований щодо результативності такого діалогу, завдяки якому нібито пощастить подолати не тільки духовні, але й економічні, політичні чи соціальні проблеми сучасного світу.

Діалог, якщо звернутися до первісного значення цього слова, означає бесіду, розмову, інформування іншого про себе, свої погляди, цілі тощо. Діалог – це не дебати, не спори, не заперечення, не переконання у чужій неправоті. Основне в діалозі – вміння слухати і здатність почути, щоб зрозуміти, але не обов'язково прийняти, позицію іншого. Серед відомих різновидів діалогу – міжетнічного, міждержавного та багатьох інших нерелігійного характеру, тобто секулярних – міжрелігійний діалог вирізняється своєю унікальністю, а саме: всі інші учасники шукають те, що їх об'єднує (мета, кінцевий результат, взаємний інтерес тощо), а віруючі до цього пошуку вже мають таке об'єднуюче ядро – віру в Бога.

Важко побачити конкретні позитивні наслідки від діалогу: бо ні для тих, хто підтримує ідею діалогу, ні для тих, хто її заперечує, не зовсім зрозуміло, як міжрелігійний діалог може толерантизувати міжконфесійні відносини, як він може зняти напругу між різними релігіями, чи зможе і як зробити ідейних суперників партнерами, як він сприятиме солідаризації суспільства, як зтягти діалог з висот богословського теоретизування вниз, до конкретного віруючого?

З іншого боку, чи можуть вести діалог люди, які погано обізнані в інших вірах, які байдужі до інших традицій, які нетерпимі до інших переконань, обтяжені етнічними, політичними та іншими міфами, фобіями, стереотипами, якщо вони закриті для іншого світу, не сприймають, не чують те, що слухають? Як навчити людей цим технологіям, цьому мистецтву, цій культурі діалогу?

7) Шляхи виходу

Відповідь одна: подолати проблеми міжрелігійного діалогу можна лише під час діалогу.

8) Перспективи діалогу

Міжрелігійний діалог має своє майбутнє. Воно в самому багатоманітті релігій, в зміні світоглядних установок стосовно істинності інших релігій, в тій мірі усвідомлення своєї індивідуальної свободи і права на своє віросповідання, яке закладається громадянським суспільством.

ВИСНОВКИ:

Міжрелігійний діалог став реальністю для багатьох країн світу. І хоч ця ідея не всюди є однаково популярною, поширеною і такою, що успішно реалізовується, однак у людства немає іншої альтернативи, як жити в мирі, в діалозі.

Цей огляд міжнародних вимірів міжрелігійного діалогу має спонукати українців до розуміння духовної і соціальної важливості останнього. Незважаючи на те, що вже зараз для налагодження міжцерковного порозуміння в Україні створена Всеукраїнська Рада Церков, Нарада християнських церков, засновані Українська Асоціація релігійної свободи та Центр релігійної інформації і свободи, потрібно ширити сітку міжрелігійних, міжцерковних, міжденомінаційних об'єднань, але тільки на добровільних засадах, для роз'яснення, пропаганди, впровадження в практику щоденного життя такої форми спілкування, як діалог. Потрібно якнайширше забезпечити постійні зустрічі українських релігійних лідерів в Україні, ініціювати їх присутність на міжнародних заходах, в організаціях, проектах. Добрим початком є щорічне відзначення в Україні Всесвітнього Дня релігій, який встановлений ЮНЕСКО ще в 1952 році. Спільно із українськими релігійними організаціями ЦеРІС організовує прес-конференції, науково-практичні семінари, Єдині дні релігій, які проводяться по всій Україні, Молодіжні фестивалі релігій, Школи релігійної толерантності тощо. Весною 2006 року в Україні планується провести Всеукраїнський Конгрес всіх релігій, який буде направлений на популяризацію ідеї діалогу й порозуміння між різними церквами та їх парафіянами.

Процес входження України до єдиного економічного простору актуалізує водночас проблему її присутності й місця в світовому духовному домі, який спільно будується різними народами, державами, релігіями. Діалог, як один із універсальних засобів формування соціального миру й стабільності, має на меті сприяти консолідації різних народів та культур, солідаризації всього суспільства. Важлива роль у подоланні сучасних міжнародних конфліктів належить релігійним організаціям, церковним лідерам. Це усвідомлюють не тільки віруючі, а й державні діячі, представники культури, освіти, політики, журналісти та ін. Для України, як держави, яка прагне до ЄС, міжрелігійний діалог має стати одним із пріоритетів державно-церковної політики. Серед багатьох проблем, які виникають в процесі взаємодії держави і Церкви, є такі, які можуть здатися

не життєво необхідними. Держава має забезпечити право на свободу совісті та релігій, діяльності віруючої людини і релігійної громади. Зв'язок між державою і конкретною особою чи церквою, як правило, не передбачає включення до цієї системи відносин міжрелігійні чи міжцерковні взаємини. Чи є вони об'єктом державного інтересу, а відповідно і державно-церковної політики? Чи зацікавлені самі церкви і їхні парафіяни у мирі і спокої в релігійній сфері?

Діалог, в тому числі міжрелігійний, – це шлях для створення нового цілісного світу, який не зможе існувати в ситуації постійного змагання в ньому економічних інтересів чи політичних теорій і систем. Єдність такому світу не забезпечить ні метанаука, ні універсальна технологія. Навіть релігії не здатні привести до тріумфу взаєморозуміння між людьми. Спільне відчуття присутності надприродного їх не об'єднає, оскільки занадто несхожими є зовнішні маніфестації цих відчуттів. Що ж покласти в основу цього єдиного світу? Відповідь на це питання шукають учасники діалогу, пропонуючи почати з малого - з поваги, а отже довіри один одному.

*О.Недавня**

МІЖКОНФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2004 РОКУ: ВИКЛИКИ Й ВІДГУКИ

Релігійно-церковні фактори у перипетіях виборчого процесу 2004 року в Україні та Помаранчевої революції знаходяться нині в центрі уваги релігієзнавців.¹ Серед різних аспектів тої чи іншої діяльності церковних чинників варта окремого аналізу, зокрема, міжконфесійна взаємодія, оскільки нові суспільні виклики спонукали шукати чи розвивати й відповідні нові форми й підходи до неї.

Суспільні проблеми вже неодноразово були предметом спільного занепокоєння, піклування та застережень діючих в Україні Церков. Але, крім особливої гостроти, небувалої масштабності й резонансності подій навколо виборів Президента України, цього разу, як ніколи раніше, ситуація водночас ускладнилася та означилася явним заангажуванням ієрархії Української Православної Церкви Московського Патріархату на користь провладного кандидата. Цього разу потреба спільних дій Церков не стосувалася виключно таких “язв” суспільства, які витворилися, зокрема, тому, що Церквам довгий час не давали виховувати народ (а відтак, до появи цих язв вони наче б і непричетні, та совістять “зверху” чи “збоку”). На чотирнадцятому році української незалежності й церковного відновлення межа “хворі-здорові” пройшла й через віруючих, і через клір, причому в УПЦ МП перших виявилось більше, ніж других, а серед “лікарів” – зокрема багато людей зовсім невоцерковлених.

У таких реаліях церковні провідники постали перед непростим завданням: з одного боку, не складно єднатися без тієї Церкви, яка й зазвичай не бере участі у спільних богослужіннях з “неканонічними та еретиками”, а з іншого – в атмосфері згуртування проти суспільного зла (неправди, тиску, переслідувань), а потім – й небувалого піднесення зі “зброєю” любові, логічно не відкидати нікого, підтримувати поодиноких тих з УПЦ МП, хто висловлювався проти ганебної служби Януковичу,² знаходити форми співпраці з хоча б “нейтральними” представниками цієї Церкви чи виступаючими за мир і злагоду

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

¹ Саган О. Церкви України обирають президента // <http://ua.proua.com/analitic/2004/10/08/101054.html>.

² Протоіерей Сергій Іваненко-Коленда: “Они говорят, им нельзя рисковать, потому что у них есть дом...” // <http://maidan.org.ua/static/mai/1103130442.html>.